

હરિકૃષ્ણ પાઠક

(જન્મ : તા. 05-08-1938)

હરિકૃષ્ણ રામચન્દ્ર પાઠકનું વતન બોટાદ છે. તેમણે સચિવાલયમાં અધિકારી તરીકે સેવાઓ આપી હતી. ‘સૂરજ કદાચ ઊગે’ તેમનો કાવ્યસંગ્રહ છે. ‘અડવાપચ્ચીસી’માં હાસ્ય કટાક્ષની કવિતા છે. ‘કોઈનું કંઈ ખોવાય છે’ એ બાળકાવ્યોનો સંગ્રહ છે. ‘ગુલાબી આરસની લગ્ગી’ કિશોરકથા અને ‘મોર બંગલો’ તેમનો વાર્તાસંગ્રહ છે. ‘નગર વસે છે’ તેમનું સંપાદન છે.

ઉનાળાની આકળ-વિકળ પછી વર્ષાનું આગમન થવાથી આખી સૃષ્ટિમાં જાણે કે નવજીવન આવી જાય છે તે ભાવને કવિએ આ સોનેટમાં મંદાકાન્તા છંદમાં પ્રગટ કર્યો છે. તે માટે રૂઢિપ્રયોગ યોજ્યો છે. ‘જીવમાં જીવ આવ્યો.’ બધું હતું, પણ જીવ નહોતો. ધૂળની ડમરી, પંખીના માળાઓ, પર્ણો, રાફડાની કીડીઓ, તડકાનું રૂપ, વગડો, સીમ, માણસો - બધું એનું એ છે; પરંતુ ફોરાં ઝર્યાં અને બધું બદલાઈ ગયું. જીવમાં જીવ આવી ગયો. આખી સૃષ્ટિ જાણે સજીવન થઈ ગઈ. આ બદલાયેલી સૃષ્ટિનાં મધુર ચિત્રો કવિએ આલેખ્યાં છે જે માણવાં ગમે એવાં છે. આ કાવ્ય સાથે સ્વપ્નસ્થનું ‘મેહુલા’ કાવ્ય મૂકવાથી બંને કાવ્ય વધુ ઊંડાણથી સમજી શકાશે.

વંટોળાતી પવન-ડમરી થૈ ઠરીઠામ અંતે,
ઝીણાં ફોરાં ઝરમર ઝર્યાં, જીવમાં જીવ આવ્યો.
હાંફી હાંફી વ્યથિત સઘળાં નીડ ઝૂલ્યાં હવામાં
આછા હેલે, પરણ પરણે ઊજળો રંગ કાઢ્યો.
તાતા તાપે ખદખદી રહ્યો રાફડો સાવ ધીરે-
ધીરે ચાલ્યો થડ પર ભીનાં ઝીણી લંગાર લૈને.
સોને-રૂપે જડિત તડકો ક્યાંક આછો ઢળ્યો, ને
ફૂટું ફૂટું ફરફર થતું રૂપ ખીલ્યું ધરાનું.
દૂહોકી ઊઠ્યો તરત વગડો, સીમ સોણે ગઈ ત્યાં,
ગાણે-ગાણે હરખ ઊઘલ્યો, ઘૂઘલ્યાં પૂર આઘાં,
ક્યાંથી મ્હોર્યાં સ્મરણ નમણાં, ભાંભર્યાં દૂધ ક્યાંથી,
ક્યાંથી આવ્યાં - મનભર મળ્યાં લોક કાચી ઘડીમાં !
આઘે-ઓરે, અડખે-પડખે એનું એ સૌ છતાંયે
ફોરાં જ્યાં બે ઝરમર ઝર્યાં, જીવમાં જીવ આવ્યો !

(‘સૂરજ કદાચ ઊગે’માંથી)

શબ્દ-સમજૂતી

સમાનાર્થી શબ્દો/શબ્દાર્થ

વ્યથિત દુઃખી, પીડિત; તડકો આતપ, તાપ; કાચી ઘડી તરત જ; હરખ આનંદ-ઉલ્લાસ; નીડ (પક્ષીનો) માળો, આશ્રય; રાફડો કીડી, ઊધઈ વગેરેનું દર; ધરા ધરતી; સ્મરણ યાદ કરવું એ, સ્મૃતિ; દૂધ દુગ્ધ, પય.

તળપદા શબ્દો

થૈ થઈ લંગાર હાર (Line); ફોરાં વરસાદના છાંટા; ગાણું ગીત; પરણ પાંદડું, પાન; ઊઘલ્યો ઊઘલવું, પ્રસ્થાન કરવું, નીકળવું (અહીં)છલકાઈ જવું; સઘળા બધા; આઘે દૂર; ઓરે નજીક

વિરુદ્ધાર્થી શબ્દો

અંત × આરંભ; સ્મરણ × વિસ્મરણ

રૂઢિ પ્રયોગ

જીવમાં જીવ આવવો ભય જતાં સ્થિરતા અનુભવવી

શબ્દસમૂહ માટે એક શબ્દ

ધૂમરી લઈ વાતો ભારે પવન - ચક્રવાત, વંટોળ સાપને રહેવાનું ઘર - રાફડો

સ્વાધ્યાય

1. નીચેના પ્રશ્નો સાથે આપેલા વિકલ્પોમાંથી સાચો વિકલ્પ પસંદ કરી ખરાની (✓) નિશાની કરો.

(1) ‘જીવમાં જીવ આવ્યો’ – કૃતિમાં શેનું વર્ણન છે ?

(a) પ્રાણીઓના અવાજનું (b) પક્ષીઓના કલરવનું (c) માનવસૃષ્ટિના દુઃખનું (d) વરસાદના આગમનનું

(2) ફોરાં જ્યાં બે ઝરમર ઝર્યા.....

(a) ઊજળો રંગ કાઢ્યો (b) જીવમાં જીવ આવ્યો (c) ઘૂઘવ્યાં પૂર આઘાં (d) રૂપ ખીલ્યું ધરાનું

2. નીચેના પ્રશ્નોના એક-એક વાક્યમાં ઉત્તર લખો :

(1) ફોરાં ઝરમર વરસ્યાં ત્યારે પવન ડમરીનું શું થયું ?

(2) વરસાદ વરસવાથી પણો પર શી અસર થઈ ?

3. નીચેના પ્રશ્નોના બે-ત્રણ વાક્યમાં ઉત્તર લખો :

(1) વરસાદ વરસવાથી પ્રકૃતિ પર તેની શી અસર થઈ ?

(2) ટૂંકી ઊંચો તરત વગડો, સીમ સોણે ગઈ ત્યાં,

ગાણે-ગાણે હરખ ઊઘલ્યો, ઘૂઘવ્યાં પૂર આઘાં – પંક્તિઓ સમજાવો.

4. નીચેના પ્રશ્નોના સવિસ્તર ઉત્તર લખો :

(1) ‘જીવમાં જીવ આવ્યો’ – શીર્ષકની યથાર્થતા ચર્ચો.

(2) પ્રથમ વરસાદ થયા પછીની નવચેતનાને તમારા શબ્દોમાં વર્ણવો.

વિદ્યાર્થી-પ્રવૃત્તિ

- વરસાદમાં ન્હાવાનો અનુભવ મેળવી વર્ગખંડમાં વર્ણવો.
- આ કાવ્યનું સમૂહપઠન કરો.
- કાવ્યમાં વપરાયેલા તળપદા શબ્દોની યાદી તૈયાર કરો.

ભાષા-અભિવ્યક્તિ

કાવ્યમાં ‘થૈ’, ‘લૈને’, ‘ટૂંકી’ શબ્દો આ રીતે વપરાયા છે. તે ‘થઈ’, ‘લઈને’ અને ‘ટહુકી’નાં રૂપો છે. આ શબ્દોના ઉચ્ચારણ વખતે થતો ધ્વનિ-થડકાર કાવ્યમાં એક પ્રકારની રમણીયતા પ્રગટાવે છે તે જુઓ.

કવિએ કેટલાક શબ્દોના પુનરાવર્તનથી અભિવ્યક્તિને વધુ ધારદાર અને અસરકારક બનાવી છે. આ પુનરાવર્તન સિવાય આ પંક્તિઓ વાંચતા આ બાબત વધુ સમજાશે.

- હાંફી હાંફી વ્યથિત સઘળાં...
- પરણ પરણે ઉજળો રંગ કાઢ્યો.
- ફૂટું ફૂટું, ફર ફર થતું રૂપ ખીલ્યું...
- ગાણે ગાણે હરખ ઊઘલ્યો...

આ પુનરાવર્તન ‘દરેક’ અથવા ‘ખૂબ જ’ એવો ભાવ વ્યક્ત કરે છે.

વર્ણનને તાદૃશ બનાવતા ‘ફરફર’ અને ‘ખદખદી’ જેવાં રવાનુકારી અને ‘અડખે-પડખે’, ‘ઝરમર’ જેવા દ્વિરુક્ત પ્રયોગ પણ ધ્યાનમાં લો.

વગડો ટહુકે ખરો ? સ્મરણ મહોરે ખરાં ? દૂધ ભાંભરે ? કવિએ વરસાદની અસર કેવી અદ્ભુત રીતે વર્ણવી છે તે જુઓ. વળી, ‘નમણી’ વિશેષણથી વિશિષ્ટ વ્યક્તિનો નિર્દેશ તો ‘ભાંભર્યા’થી પશુઓનો ઉલ્લેખ કેવો ઈશારામાં કહી દેવાયો છે તે પણ ધ્યાનમાં લો.

શિક્ષકની ભૂમિકા

સોનેટ સ્વરૂપમાં લખાયેલી આ કૃતિમાં જળ વિના વિહ્વળ થયેલ જીવ માત્રને વરસાદનાં બે-ચાર ફોરાં પડવાનાં શરૂ થતાં જ જીવમાં જીવ આવે છે. તેથી શીર્ષકની યથાર્થતા સ્પષ્ટ થાય છે તે વિદ્યાર્થીઓને સમજાવવું ! સોનેટમાં છેલ્લી બે પંક્તિમાં આવતા ભાવપલટા વિશે વિદ્યાર્થીઓ સાથે ચર્ચા કરવી.

વર્ષાના આગમનથી પ્રકૃતિમાં/વાતાવરણમાં કેવો બદલાવ આવે છે તેનો વિદ્યાર્થીઓને અન્ય ઉદાહરણ દ્વારા ખ્યાલ આપવો. પક્ષીના માળાઓમાં/હવામાં ઝૂલવું, પર્ણોમાં આવેલી તાજગી/નવો રંગ, રાફડામાંથી કીડીઓનું ઝાડ પર ચડવું, તડકાનું સોનેરી સ્વરૂપ અને ફૂટું ફૂટું થઈ રહેલું ધરા/પૃથ્વીનું રૂપ – આ સર્વે આનંદ, ઉત્સાહ, સ્વાગત અને જીવન વિકાસને પ્રગટ કરે છે તે અંગે વિદ્યાર્થીઓ સાથે ચર્ચા કરવી.

- આવ રે વરસાદ, ઘેબરિયો પરસાદ,
ઊની ઊની રોટલી ને કારેલાંનું શાક.
- ‘મેહુલો ગાજે ને માધવ નાચે’
- ‘રિમઝિમ વરસે વાદળી’ જેવી કાવ્યપંક્તિઓના સંદર્ભ દ્વારા વર્ષાના આગમનનો ઉત્સાહ રજૂ કરવો.
- સોનેટ કાવ્યપ્રકારનો પ્રાથમિક પરિચય આપવો.
- સોનેટની ગુજરાતી સાહિત્યમાં કોણે શરૂઆત કરી તે જણાવીને સોનેટના પ્રકારોની જાણકારી આપો.

